

MERDEKA

Nr 53 - juni 2012

ÖSTTIMOR

Information

“För Timor i tiden” – Dom Boaventura och det stora upproret 1912

För hundra år sedan revolterade en sammanslutning av timoresiska *reinos*, små kungadömen (det fanns uppemot 100), mot den portugisiska kolonialmakten, som med nöd och näppe nedslog upproret. Detta hade inte kunnat göras utan hjälp av ett antal *reinos* som ställt sig på portugisernas sida. Som jag ser det finns det ett före och ett efter Dom Boaventura-kriget, som det kom att kallas, och i den här artikeln ska jag försöka resonera kring de viktigaste aspekterna i den här brytningstiden i Östtimors historia.

Historik

Men låt oss först titta på bakgrunden. År 1488 rundade Bartholoméu Dias Godahoppssudden, och tio år senare nådde Vasco da Gama Calicut, på Malabarkusten i Indien. Han återvände i triumf till Portugal med kryddor och andra åtråvärda produkter och med insikten att det i Indiska oceanen och vidare österut redan fanns ett etablerat maritimt handelsnätverk, uppbyggt av muslimska handelsmän, som i sin tur expanderat tidigare existerande handelsförbindelser mellan hamnar från Västafrika till Kina. Inte minst viktig var da Gamans nyväckta kunskap att detta enorma nätverk huvudsakligen byggde på fredliga relationer. I den mån de lokala handelsflottorna var beväpnade så handlade det om traditionella

närstridsvapen. Vasco da Gama återvände till Calicut år 1502 med en flotta som bestod av 20 skepp, bestyckade med kanoner och med soldater beväpnade med skjutvapen. Man besköt staden från skeppen och tog tillfånga flera hundra fiskare, vars händer, fötter och huvuden högs av, och lades i en farkost som fick driva in till stranden. Efter att sålunda ha anslagit tonen för de inbördes relationerna, så etablerade Portugal under kort tid en kontroll över det väldiga område som kom att kallas *Estado da India*. I praktiken innebar detta en närmast total dominans över haven, ett större antal små befästa handelsstationer och ett litet antal viktiga, stora hamnstäder. Det hela styrdes från Goa på Indiens västkust. Redan år 1511 nådde man, och intog, Malacca, då en av världens största städer. Det var där man hörde talas om Timor, en ö som främst var känd för sitt i Asien mycket eftertraktade sandelträ, och sin synnerligen krigiskt lagda befolkning, i vars livsstil huvudjakt intog en framträdande plats.

Från och med ca 1515 finns en dokumenterad handel mellan portugiserna i Malacca och Timor, som gick till på så vis att man en gång om året träffades på stranden och ”bytte grejor”, d.v.s. svärd och andra moderniteter

Fortsätter på sida 4

**Nyheter från Östtimor,
Västpapua, Aceh och Indonesien**

Fortsättning från sida 1

mot sandelträ. Av ovan nämnda orsaker försökte portugiserna inte skapa någon fast bosättning på ön vid den här tidpunkten, däremot gjorde man med tiden detta på de närbelägna öarna Flores och Solor, varifrån man bedrev en kombination av handel och missionerande. Det hela fungerade i stort sett oklanderligt till 1578/1580 då Portugal rasade samman och Estado da India i hög grad isolerades från Lissabon, i synnerhet då bosättningarna på Flores och Solor. Det började med att en stor portugisisk här förintades av muslimska styrkor i Marocko; Lissabon drabbades sedan av pesten och Spanien tågade in och tog herraväldet över det som fanns kvar. Mellan 1580-1640 lydde Portugal under Spanien, och under den perioden gjorde Holland ungefär som Portugal gjort 100 år tidigare; d.v.s. seglade runt Godahoppssudden och blev den dominerande sjömakten på Indiska Oceanen och österut. Sedan holländarna tagit Malacca blev portugiserna på Flores närmast fullständigt isolerade.

Topasserna

Av naturliga skäl blev de isolerade portugiserna allt mindre ”portugisiska” för varje ny generation som föddes. Blandäktenskap var normen – det fanns helt enkelt inga portugisiska kvinnor – och resultatet blev *topasser*, eller som holländarna sade, ”Swarte Portuguesen.” Trängda av holländarna och samtidigt utmanade av muslimer från Sulawesi om kontrollen över sandelträhandeln beslöt sig topasserna för att agera offensivt. År 1642 landsteg en styrka på Timor, tågade rakt in i landet till Wehale, det mäktigaste av de många kungadömena och besegrade detta i grunden. Därpå etablerade man en permanent bosättning i Lifau, som ligger i den nuvarande östtimoresiska enklaven Oé-Cusse, på den indonesiska, västra delen av ön, och styrde med hjälp av den symboliska makt som man tillskansat sig genom besegrandet av Wehale och med allianser som grundades på giftermål med ledande lokala nobiliteters döttrar.

Dili

Då Portugal sedermera blev fritt från Spanien försökte man under många år ta kontroll även över den topasstyrd delen av Estado da India, men länge med klen resultat. De styrkor som skickades från Goa till Lifau befann sig under ständiga belägringar från såväl topasser som med dessa lierade timoreser, och man fann för gott att utrymma det svårstyrda området 1769 och i stället flytta den ”officiella” portugisiska närvaron på Timor till Dili. Från den tidpunkten fanns det en holländsk närvaro på den västra delen av ön, topasserna i mitten och ett portugisiskt styre i öster. Styre och styre förresten; situationen där var inte mycket bättre än i Lifau; men man slapp i alla fall topasserna. För övrigt bröts deras makt till stor del i ett slag mot holländare och allierade lokala styrkor utanför Kupang i Västtimor. Att Portugal överhuvudtaget lyckades hålla sig kvar berodde till icke ringa del på den ständiga animositeten mellan de många lokala reinos, som man i görligaste

mån försökte spela ut mot varandra. Samstämmiga rapporter från utländska besökare i Portugisiska Timor (d.v.s. Dili) under 1700- 1800-talen ger en bild av ett samhälle under närmast konstant belägring, och karakteriserat av allmänt förfall, korruption, sjukdomar och social misär. 1799 (årtalet dock osäkert) brann mycket av Dili ned, bl.a. förstördes det mesta av administrationsbyggnaderna och tillhörande förråd. Ingen mindre än guvernören misstänktes ligga bakom branden; orsaken till att han blivit sänd till Timor var att han i Goa hade försnillat officiella tillgångar!

Under den senare delen av 1800-talet försökte den portugisiska administrationen, med minst sagt blandat resultat, kontrollera de lokala kungarnas lojalitet och med hjälp av militär också uppbringa skatt, enligt ett system där undersåtarna gav till sina styrande som sedan gav vidare av detta till portugiserna. Det hela var en känslig balans, som ibland tog överhanden, då antingen den lokale kungen eller hans medborgare kände sig snuvade på konfekten. Resultatet var då det gamla vanliga, en ändlös rad av lokala uppror. Mitt i kaoset försökte Portugal, inspirerade av andra kolonialmakter, introducera grödor för export, såsom kopra, kakao, gummi, bomull och – framför allt – kaffe. Tvångsarbetskraft var metoden som användes, givetvis helt beroende av lokala kungars mer eller mindre godtyckliga medverkan. Kaffet visade sig vara en lyckosam satsning, och blev Timors helt dominerande exportprodukt. Man startade också skolor för barnen till de styrande, där de fick lära sig det allra mest rudimentära av vad det innebar att ”vara portugis”, d.v.s. att tala språket och bli en god (eller åtminstone nominell) katolik.

Berlinkonferensens följder i Timor

Vid det här laget hade trängseln av presumtiva kolonisationsatorer blivit så stor, speciellt i Afrika, att de ledande staterna såg sig nödsakade att bringa ordning och reda i konkurrensen om de icke-europeiska delarna av världen. Man samlades till en konferens i Berlin 1884-1885 och enades om ett regelverk, enligt vilket effektiv kontroll av ett område var ett krav för att ockupationen skulle godkännas av andra kolonialmakter. Det hela resulterade först och främst i den ökända ”kapploppningen om Afrika”, men fick återverkningar överallt där europeiska länder utnyttjade omvärldens svaghet och rikedomar för egen profit. Det föll på José Celestino da Silva, guvernör i Timor från 1884 att genomföra direktiven från Berlin i Portugals mest avlägsna besittning. Han igångsatte en hårdhänt militär kampanj mot treskande timoreser, men sökte samtidigt utveckla kolonin enligt moderna linjer, i riktning mot en penningekonomi. Fler skolor startades nu, bl.a. i Soibada, som med tiden kom att kallas ”Timors universitet”, även om där inledningsvis enbart bedrevs 4-årig utbildning. Alla lokala kungligheter, *liurais*, beordrades att sända sina barn till någon av skolorna, och sålunda skapades en ny sorts infödd överklass, letrados (lärda) med såväl det ”rätta” kungliga blodet som det status det innebar att ha en viss inblick i härskarnationens seder och kultur.

Med da Silva kom också en satsning på större plantager, främst i trakten av Ermera, ett område som betraktades som helt pacificerat år 1900. Vägar byggdes mellan Ermera och Dili, militärposteringsgaranterade i någon mån lugnet och telegraflinjer möjliggjorde kommunikationer på ett helt annat sätt än tidigare. Plantageägarna meddelade den lokale militärkommendanten hur många arbetare som behövdes för stunden, kommendanten delegerade vidare till närmaste liurai som i sin tur kommenderade sina undersåtar att ställa upp. Betalningen utgick till kungen, som behöll det han tyckte var rimligt för egen del och fördelade resten till arbetarna. Under nästa guvernär, Filomeno da Camara, skruvades tumskruvorna åt. Det antal dagar som krävdes av arbetarna utökades, och ersättningen minskade. Man började också att systematiskt kräva in en skatt per vuxen invånare, vilket förväntades vara ett pådrivningsinstrument för införandet av en penningekonomi. Det hela resulterade i ett större uppror i Manufahi (dagens Same) 1895. Upproret slogs ned på ett mycket blodigt sätt, men inte förrän år 1900 gav Manufahi upp kampen. Missnöjet med det portugisiska styret minskade dock inte; i stället ökade spänningarna mellan förtryckare och förtryckta tills det slutligen exploderade.

Dom Boaventura

I oktober 1911 ingick ett antal liurais en pakt för att slutligen kasta ut de portugisiska inkräktarna på Timor. Ledare blev Dom Boaventura, vars far hade lett upproret 1895. För första gången lyckades han ena ett stort antal reinos i en koalition med det gemensamma målet att beseгра portugiserna, och det var på håret att han lyckats i sina föresättningar. En lokal portugisisk kommandant dödades den 24/12 1911, och hans avhuggna huvud gavs till hans hustru, som dock skonades. Ytterligare en handfull portugiser dödades dock, och telegraflinjerna gick varma till alla andra posteringsgaranterade i territoriet. Upproret spred sig snart över stora delar av Timor, och hotade även Dili. Vid en postering strax utanför staden placerades tre portugisiska huvuden på pålar, och en evakuering var nära förestående.

Guvernör Camara beslöt sig dock att sätta hårt mot hårt, men för detta krävdes fler trupper och vapen än han kunde uppbringa lokalt. I det nödläge som uppstått inkallades förstärkningar från Mozambique, Goa och Macau, bl.a. en kanonbåt vid namn Pátria. Då förstärkningarna anlant beslöt sig Camara att slå till mot upprorets kärna, mot Dom Boaventuras fäste i Manufahi. Han anförde en styrka som tågade till Aileu för att skapa en bas varifrån han kunde attackera Manufahi. På vägen anslöt sig lojala reinos som såg sin chans att slå till mot sina traditionella fiender.

Det är uppenbart att den våghalsige guvernören här tog en uppenbar risk, nämligen den att de tidigare lojala timoreserna skulle ansluta sig till Boaventura, vilket med stor sannolikhet skulle ha inneburit slutet för den portugisiska närvaron på ön. Uppenbarligen var

han dock en säker bedömare av de inhemska politiska realiteterna, för timoresiska krigare fortsatte att ansluta sig till kampanjen, som nu även var försedd med åtminstone ett maskingevär och en kanon. Camara delade upp sin styrka i fyra kolonner som på alternativa rutter avancerade mot Manufahi. Kanonbå-

Dom Boaventura

ten Pátria besköt samtidigt byar längs sydkusten, ibland med förödande resultat för befolkningen. Boaventura lär på det här stadiet ha erbjudit sig att sluta fred med de annalkande fienderna, men Camara kände uppenbarligen segervittring och tågade vidare.

I slutet av maj nådde de fyra kolonnerna fram till Dom Boaventura och hans följeslagare, som då hade forskansat sig högt uppe på berget Cablac. Det var sammanlagt 12.000 män, kvinnor och barn som under ett par månaders tid befann sig inringade i sitt naturliga fort. Camaras trupper räknade då uppemot 9.000, de allra flesta av dem timoreser. I ett försök att bryta dödläget stormade Dom Boaventuras styrkor nedför berget i slutet av juli. Det hela slutade i en massaker där över 3.000 av dem dödades. Dom Boaventura själv lyckades ta sig igenom, men överlämnade sig själv en månad senare. Då hade man i Dili redan firat segern med stora festligheter, där guvernör Camara även tillät den lokala traditionen att förevisa och paradera de besegrades avhuggna huvuden. Dom Boaventura dog sedermera i fångenskap, okänt när. En tradition gör gällande att han begravdes vid ingången till Santa Cruz kyrkogården i Dili, så att de besökande till kyrkan skulle tvingas trampa på honom vid såväl in- som utgång.

En administration över hela Östtimor

Visa av erfarenheten delade sedan portugiserna upp ön i tretton distrikt, styrda av portugisiska administratörer, med en militärförläggning i anknytning till det administrativa centrat. De större lokala kungadömena delades upp i mindre enheter, *sucos*, vart och ett styrt av en lokal *chefe de suco* som tillsattes enligt traditionell sedvänja men som också måste godkännas av den lokale portugisiska administratören. Gränsen mot holländska Västtimor stadfästes definitivt 1914 och de en gång så besvärliga topassernas tillhåll blev då den portugisiska enklaven Oé-Cusse. Livet gick från och med nu för det mesta sin gilla gång i den fjärran kolonin; inte förrän 1959 skulle undersåtarna ställa till med några större besvär igen. Våldet och tragiken under andra världskriget var helt beroende av yttre krafter, även om lokala fiendtligheter stundtals blossade upp inne i det större kaos som då rådde.

Dom Boaventuras uppror hade dock djupgående följder i det östtimoresiska samhället, inte minst för att det gjorde det möjligt att ”tänka Öst-timor.” För första gången hade så många lokala kungadömen varit involverade i samma sak – på varsin sida – att det nu gick att se de båda sammanlutningarna som halvor i en större helhet. De som hade slutit upp bakom Boaventura kom att kallas *Kaladi*, och de andra kom att kollektivt kallas *Firaku*. Denna uppdelning kom med tiden att förknippas med mer eller mindre skämtsamma stereo-typer, men också med det våld som kännetecknade Dili 2006. Men det är, som det heter, en annan historia. En annan historia är också att Alfredo Reinado, som så när lyckades med att döda José Ramos Horta år 2008, och själv dödades under försöket, av sina anhängare och kanske även av sig själv, betraktades som något av en mytologisk arvtogare till Dom Boaventura, med en magisk förmåga att gäcka sina vedersakare.

Uppenbarligen tänkte Horta själv på arvet efter Boaventura, d.v.s. kampen mot kolonialmakten, när han och andra i det nybildade ADT/Fretilin ”vallfärdade” till Manufahi för att besöka Boaventuras änka 1974.

Tilläggs bör att den högsta officiella utmärkelse man kan få i dagens självständiga Östtimor är Dom Boaventura medaljen!

Gudmund Jannisa

Knästående längst till vänster främre raden är Nicolau Lobato, frihetshjälte av stora mått och Fretilins/Östtimors andre president. Trea från vänster bakre raden är José Ramos Horta och Xavier do Amaral – Fretilins och Östtimors förste president – är trea från höger.

Källor: *Portugal och kolonialismens sammanbrott*. Perry Anderson (1964)

Timorese Elites, Abílio de Araújo (1975)

History of Timor, Geoffrey C. Gunn. Odaterat dokument

http://pascal.iseg.utl.pt/~cesa/History_of_Timor.pdf

The Crocodile's Tears. Gudmund Jannisa (1997)

East Timor: Roots Continue to Grow. Yvette Lawson (1989)

Colonial Rivalries in Timor. William Sowash (1948)

Illustrationer:

Dom Boaventura:
www.paginaglobal.blogspot.se

Dom Boaventuras änka med beundrare: Timor archives – Picasa webbalbum

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-Inga bearbetningar 2.5 Sverige licens. För att se en kopia av denna licens, besök <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/se/> eller skicka ett brev till Creative Commons, 171 Second Street, Suite 300, San Francisco, California, 94105, USA. Material som publiceras i Merdeka & ÖsttimorInformation kan också publiceras i <http://www.globalarkivet.se>.